ADVOCACIÓ DE SANT MIQUEL A LES CAPELLES DELS CASTELLS DE LA MARCA DEL GAIÀ I DEL PENEDÈS (S. X - XI)[1]

JOAN-F. CABESTANY I FORT
MARIA TERESA MATAS I BLANXART

En estudiar la planificació i organització dels castells de la Marca del Gaià i del Penedès[2] vam observar el predomini de l'advocació de sant Miquel a les capelles castelleres d'aquestes contrades. Pel contrari, les parròquies erigides al voltant d'aquests castells, en bona part, estaven dedicades a santa Maria i a sant Pere. Els castells tenien el seu origen a la Marca organitzada pel comte Guifré el Pelós (878-897). Aquesta Marca no va ésser militarment efectiva fins uns anys més tard, en introduir-se la pedra a les edificacions castelleres. Per consegüent, hem de creure que la majoria d'aquestes advocacions o dedicacions són anteriors al segle XI, per bé que els edificis conservats —castells o esglésies— són més tardans i corresponen a una tipologia constructiva d'època romànica o gòtica, en pocs casos posterior a l'any 1500.

En convocar-se a Cuixà les *Journées Romanes* de l'any 1996, amb el tema de *Les anges et les archanges dans l'art et la société à l'époque préromane et romane*, vam pensar que entre les moltes atribucions o devocions que podia tenir l'arcàngel sant Miquel n'hi havia una que podia relacionar-se amb la gent que vivia en un territori de frontera militar, com era la Marca.

1. La limitació pressupostària va comportar l'exclusiva publicació a *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (vol. XXVIII, 1997) de les ponències, i no es van editar les comunicacions i altres aportacions dels assistents.

2. Joan-F. CABESTANY I FORT, «El castell de Queralt (segles IX - X)», *Recull* [Santa Coloma de Queralt], núm. 3 (1995), p. 17-25.

Aquesta podia ésser la de protector dels guerrers que defensaven els castells.

A partir d'aquesta proposta d'estudi, adreçada a un millor coneixement de la figura de sant Miquel, vam considerar escaient consultar la base de dades ARCAT[3] per tal de veure quines eren les esglésies romàniques que tenien l'advocació de sant Miquel dins les sis comarques de la Catalunya central, repoblades a partir de Guifré, i que d'una manera majoritària, en època medieval, constituïen el bisbat de Vic. La consulta a l'ARCAT de les esglésies amb l'esmentada advocació va aportar els següents resultats:

- Comarca de l'Anoia: 13 esglésies.[4]
- Comarca del Bages: 11 esglésies.[5]
- Comarca del Berguedà: 12 esglésies.[6]
- Comarca d'Osona: 10 esglésies.[7]

3. CENTRE D'ART ROMÀNIC CATALÀ (ARCAT). Institut d'Estudis Catalans. (C/ Carme, 47, 08001 Barcelona, tel. 93 270 16 47, fax: 93 270 11 80).

4. Comarca de l'Anoia: Sant Miquel de Vilaclara (municipi: el Bruc; codi: 476), Sant Miquel d'Òdena (m.: Òdena; c.: 505), Sant Miquel d'Orpí (m.: Orpí; c.: 506), Sant Miquel de Queralt (m.: Bellprat; c.: 512), Sant Miquel de Veciana (m.: Veciana; c.: 527), Sant Miquel de la Comanda (m.: els Prats de Rei; c.: 2476), Sant Miquel de Badorc (m.: Cabrera d'Igualada; c.: 2622), Sant Miquel de l'Aleny (m.: Calonge de Segarra; c.: 2623), Sant Miquel de Jorba (m.: Jorba; c.: 2624), Sant Miquel de Montmaneu (m.: Montmaneu; c.: 2625), Sant Miquel de la Roqueta (m.: Sant Martí de Tous; c.: 2626), Sant Miquel de Calaf (m.: Calaf; c.: 2629), Sant Miquel d'Ardesa (m.: Rubió; c.: 2650).

5. Comarca del Bages: Sant Miquel de Castelladral (municipi: Navàs; codi: 540), Sant Miquel del Castell de Castellar (m.: Aguilar de Segarra; c.: 542), Sant Miquel de Grevasola (m.: Castellfollit del Boix; c.: 545), Sant Miquel de les Planes (m.: Sant Mateu de Bages; c.: 586), Sant Miquel d'Oló (m.: Santa Maria d'Oló; c.: 610), Sant Miquel de Serra-sanç (m.: Sallent de Llobregat; c.: 692), Sant Miquel de Cardona (m.: Cardona; c.: 2627), Sant Miquel de Castellgalí (m.: Castellgalí; c.: 2628), Sant Miquel de la Penya (m.: Monistrol de Montserrat; c.: 2630), Sant Miquel de Cirera (m.: Rajadell; c.: 2631), Sant Miquel de Castelltallat (m.: Sant Mateu de Bages; c.: 2632).

6. Comarca del Berguedà: Sant Miquel de la Pobla de Lillet (municipi: la Pobla de Lillet; codi: 111), Sant Miquel de Fonogedell (m.: Casserres; c.: 780), Sant Miquel de Tarradelles (m.: Santa Maria de Merlès; c.: 813), Sant Miquel de les Canals (m.: Vilada; c.: 852), Sant Miquel de Sorba (m.: Montmajor; c.: 1482), Sant Miquel de Trulls (m.: Viver i Serrateix; c.: 1485), Sant Miquel de Turbians (m.: Gisclareny; c.: 2066), Sant Miquel de Castell de Blancafort (m.: Cercs; c.: 2198), Sant Miquel de Sant Llorenç (m.: Guardiola de Berguedà; c.: 2542), Sant Miquel de Peguera (m.: Fígols Vell; c.: 2619), Sant Miquel de la Costada o Lladarnosa (m.: Puig-reig; c.: 2620), Sant Miquel de Viver (m.: Viver i Serrateix; c.: 2621).

7. Comarca d'Osona: Sant Miquel d'Espinzella (municipi: Viladrau; codi: 1196), Sant Miquel de Gallifa (m.: Sora; c.: 1198), Sant Miquel de Sarerols (m.: Tavertet; c.: 1212), Sant Miquel d'Ordeig (m.: les Masies de Voltregà; c.: 1213), Sant Miquel de Vilagueriu (m.: Tona; c.: 1226), Sant Miquel de la Guàrdia (m.: les Masies de Roda; c.: 2569), Sant Miquel de Rupit (m.: Rupit i Pruit; c.: 2633), Sant Miquel de l'Erm (m.: Sant Bartomeu del Grau; c.: 2634), Sant Miquel Sesperxes (m.: Sant Martí de Centelles; c.: 2635), Sant Miquel de Vic (m.: Vic; c.: 2636).

- Comarca del Ripollès: 6 esglésies.[8]
- Comarca del Solsonès: 14 esglésies.[9]

Bona part d'aquestes, per no dir la totalitat de les esglésies dedicades a sant Miquel, estaven construïdes a l'interior o prop del recinte d'un castell. La manca d'un ampli inventari arqueològic i documental d'aquestes comarques catalanes fa difícil considerar si aquestes capelles dedicades a sant Miquel eren totes les existents a l'època medieval, mentre que la majoria dels castells es troben actualment enrunats o en resten pocs vestigis, la qual cosa dificulta poder constatar l'existència d'una capella en el seu àmbit, si no és per una recerca documental que fins a l'actualitat no s'ha realitzat d'una manera exhaustiva amb l'aprofitament de les visites pastorals que ens informen, de manera detallada, de les capelles existents en el territori d'una parròquia.

Vista la dificultat d'estudiar la totalitat dels edificis conservats —castells i esglésies— en aquestes sis comarques, i la possibilitat de l'existència de capelles solament documentades i que no es troben, de moment, inventariades a l'ARCAT per la manca de conservació de l'edifici, ens va suggerir centrar la nostra recerca en la comarca de l'Anoia, la xarxa castellera de la qual coneixem. Per tal de completar aquesta investigació, vam creure escaient ampliar aquest espai territorial amb els castells de les comarques de l'Alt Camp (conca del Gaià) i de l'Alt i el Baix Penedès, atès que es tracta també de castells erigits en els segles IX i X que formaven part del mateix complex militar de la Marca que s'extenia des de Sant Miquel d'Olèrdola a Sant Miquel de Queralt.

Hem realitzat una acurada recerca de tots els castells de la comarca de l'Anoia documentats a les obres: *Els castells catalans* de Català i Roca[10] i *Castells romànics catalans. Guia* de Vicenç Buron,[11] així com del volum corresponent de la *Catalunya*

8. Comarca del Ripollès: Sant Miquel de Cavallera (municipi: Camprodon; codi: 862), Sant Miquel de Palmerola (m.: Palmerola; c.: 868), Sant Miquel de la Infermeria (m.: Sant Joan de les Abadesses; c.: 2128), Sant Miquel de Puigbò (m.: Gombrèn; c.: 2637), Sant Miquel del Coll de Merolla (m.: Gombrèn; c.: 2638), Sant Miquel de Setcases (m.: Setcases; c.: 2639).

9. Comarca del Solsonès: Sant Miquel de Viladeny (municipi: Navès; codi: 1371), Sant Miquel de Vallmanya (m.: Pinós; c.: 1373), Sant Miquel del Soler de Gramoneda (m.: Navès; c.: 1383), Sant Miquel d'Odèn (m.: Odèn; c.: 1404), Sant Miquel de Montpolt (m.: LLadurs; c.: 1410), Sant Miquel de Fontanet (m.: Torà; c.: 1426), Sant Miquel de Castellvell (m.: Olius; c.: 1436), Sant Miquel de Marsinyac o Marsanyac (m.: Navès; c. 2230), Sant Miquel de Pinell de Solsonès (m.: Pinell de Solsonès; c.: 2239), Sant Miquel de Clariana (m.: Clariana de Cardener; c.: 2640), Sant Miquel de la Corriu (m.: Guixers; c.: 2641), Sant Miquel de Vilanova (m.: Lladurs; c.: 2643), Sant Miquel de Xixons (m.: Riner; c.: 2644), Sant Miquel del Pla de Cirera (m.: LLadurs; c.: 2642).

10. *Els castells catalans*, vol. V, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1976, p. 159-471.

11. V. BURON, *Castells romànics catalans.* Guia, Barcelona, Edicions Mancus, 1989, 285 pàg., amb il·lustracions.

Relació dels castells termenats de les comarques de l'Anoia, Alt Camp i Alt i Baix Penedès

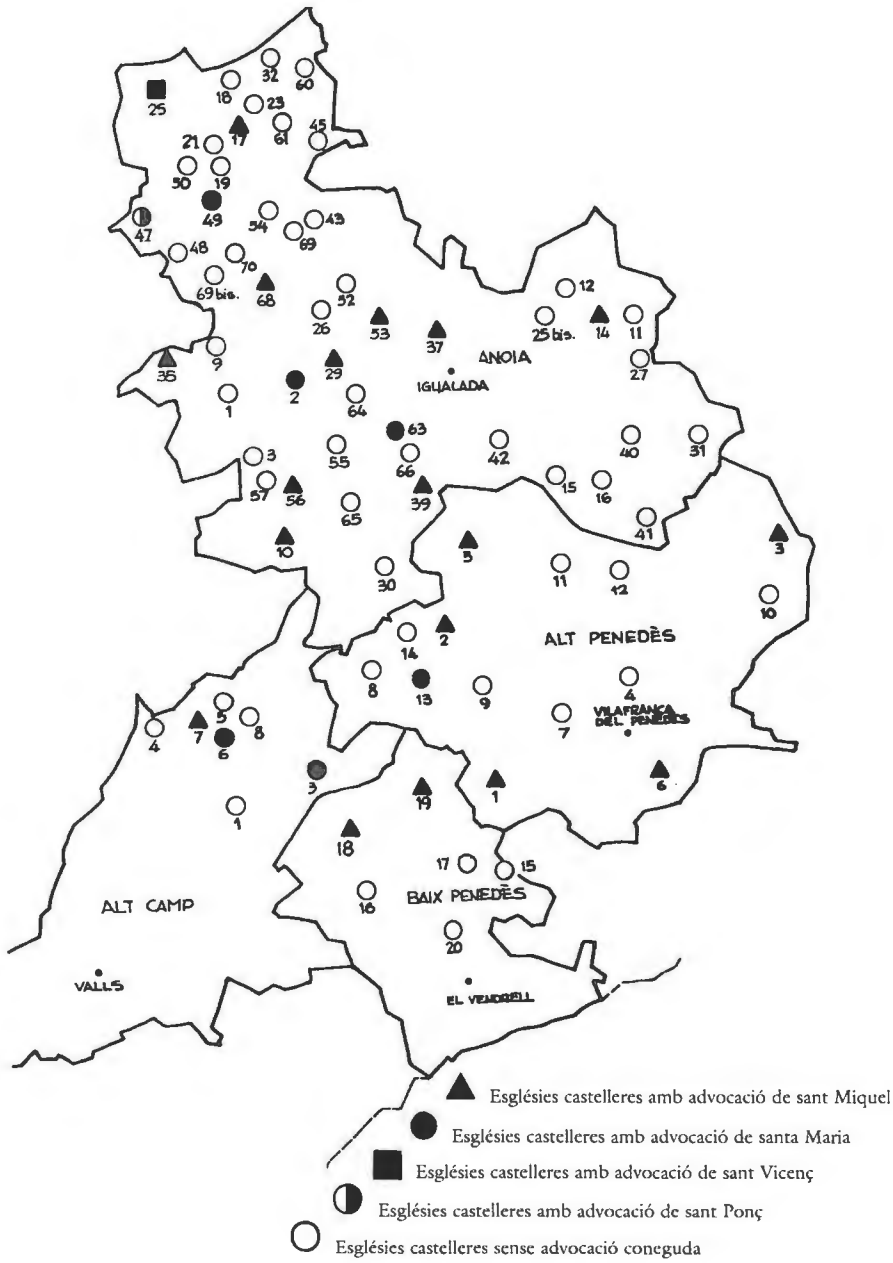

Romànica.[12] Aquesta recerca ens ha permès inventariar un total de 72 castells. Ara bé, hem d'assenyalar que aquest nombre correspon a una valoració molt àmplia del mot *castell*. Dins d'aquest concepte s'inclouen no solament els castells termenats, sinó també guàrdies, torres de vigilància i *domus* o cases fortes. Hem de definir el castell termenat per una doble missió: la de defensa del territori i, a la vegada, la d'assegurar en el seu entorn una tasca de repoblament amb l'edificació d'un nucli d'assentament al voltant d'una parròquia. Aquesta dinàmica és propia del castell i no de la torre, i menys de la *domus*, que va ésser una institució/construcció baixmedieval. El castell termenat tenia dintre del seu territori una o més parròquies. Els habitants del castell eren els primers parroquians, però per a les seves devocions particulars o privades acostumaven a tenir, dintre del clos del castell, una capella. Per desgràcia, l'estat ruïnós de la majoria dels castells d'aquesta contrada (Anoia) fa difícil poder considerar l'existència de l'edifici d'una capella a la majoria dels castells inventariats. Hem realitzat una primera recerca per determinar quins eren els castells termenats, utilitzant la informació aportada pels fogatges del segle XIV,[13] els quals recullen una descripció politicoadministrativa que assenyala aquells nuclis de població que tenien el seu origen en un castell amb terme propi. Aquesta anàlisi podria millorar-se amb la recerca d'una altra documentació editada o inèdita, però per a una primera aproximació pensem que pot ser vàlida. Aquests 74 castells van quedar reduïts a 48 castells termenats,[14] els quals van originar nuclis de població amb anterioritat al segle XIV.

12. *Catalunya Romànica*, vol. XIX, *El Penedès. L'Anoia*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 298-526.

13. J. M. PONS I GURI; «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* [Barcelona], núm. XXX (1963-1964), p. 323-498; José IGLESIES FORT, «El fogatge del 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* [Barcelona], núm. 694 (= vol. XXXIV, núm. 11) (1962), p. 249-356; REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA, *Cortes de los antiquísimos reinos de Aragon, Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, vol. II, Madrid, 1899 i 1901, p. 55-134 i vol. IV, p. 86-183.

14. Els 48 castells de la comarca de l'Anoia pertanyen als municipis de: Argençola (castells d'Argençola, de Clariana, de la Goda i de Porquerisses), Bellprat (castell de Queralt), el Bruc (castells del Bruc i de la Guàrdia), Cabrera d'Igualada (castell de Cabrera), Calaf (castell de Calaf), Calonge de Segarra (castells de Calonge, de Mirambell i de Durfort), Castellfollit de Riubregós (castell de Castellfollit), Castellolí (castell de Castellolí), Copons (castell de Copons), els Hostalets de Pierola (castell de Pierola), Jorba (castell de Jorba), la Llacuna (castell de Vilademàger), Masquefa (castell de Masquefa), la Molsosa (castell de la Molsosa), Montmaneu (castell de Montmaneu), Òdena (castell d'Òdena), Orpí (castell d'Orpí), Piera (castells de Piera i de Freixe), Pobla de Claramunt (castell de Claramunt), els Prats de Rei (castells de la Manresana i de Puigdemàger), Pujalt (castells de Pujalt o de la Mota, de Montesquiu, de la Guàrdia Pilosa i de Conill), Rubió (castell d'Ardesa), Sant Martí Sesgueioles (castell de Villalonga), Sant Martí de Tous (castells de Tous, de la Roqueta i Castell Fillol), Sant Pere Sallavinera (castell de Boixadors i de Llavinera), Santa Margarida de Montbui (castells de Montbui i d'Ocelló o Saió), Santa Maria de Miralles (castell de Miralles), la Torre de Claramunt (castell de Claramunt), Veciana (castells de Veciana, de Miralles i de Copons, de Montfalcó el Gros i Segur).

Dels 48 castells inventariats a la comarca de l'Anoia només es coneix l'existència de capelles a 14 d'ells, sia amb restes arqueològicoarquitectòniques, o bé documentals. La seva advocació, en 9 casos, correspon a sant Miquel. D'aquests, 8 són edificis, i el novè correspon a un genèric referit al Puig de Sant Miquel, on es troben les restes del castell d'Ardesa.[15] Altres tres capelles estan dedicades a santa Maria, i les dues restants, una a sant Vicenç i una altra a sant Ponç.[16] Sobre la titularitat de les parròquies associades a les capelles de sant Miquel, hem d'apuntar que quatre estan dedicades a sant Pere, tres a santa Maria i una a sant Cristòfol. La capella castellera i la parròquia de Sant Miquel d'Orpí van ésser una mateixa construcció situada en els límits de l'edifici del castell.[17] El castell de Calaf presenta una característica existent també en altres castells: es tracta del trasllat de la capella castellera al nucli de poblament, proper a la nova castellania, i que més tard es va convertir en la moderna església parroquial de la població.[18]

Pensem que l'advocació de santa Maria en una capella castellera pot semblar poc adient, però el fet de tenir aquests tres exemples ens fa plantejar una doble hipòtesi: que santa Maria fos des dels seus orígens l'advocació de la capella castellera, o que aquesta advocació fos més tardana i desplacés una primitiva dedicació. El castell de Clariana té la capella castellera i la parròquia consagrades a santa Maria. Per contra, a la Guàrdia Pilosa i a Montbui, les titularitats parroquials són sant Jaume i santa Coloma respectivament.[19] Pensem que la problemàtica de l'advocació de santa Maria és complexa i hauria d'ésser motiu d'un altre treball. Així mateix, tampoc aprofundirem en l'estudi de l'advocació de sant Vicenç (sant existent en altres

15. Relació de les esglésies de l'Anoia dedicades a Sant Miquel: Sant Miquel d'Òdena (municipi: Òdena; codi: 505), Sant Miquel d'Orpí (m.: Orpí; c.: 506), Sant Miquel de Queralt (m.: Bellprat; c.: 512), Sant Miquel de Veciana (m.: Veciana; c.: 527), Sant Miquel de Jorba (m.: Jorba; c.: 2624), Sant Miquel de Montmaneu (m.: Montmaneu; c.: 2625), Sant Miquel de la Roqueta (m.: Sant Martí de Tous; c.: 2626), Sant Miquel de Calaf (m.: Calaf; c.: 2629), Sant Miquel d'Ardesa (m.: Rubió; c.: 2650).

16. Altres advocacions de les capelles de la comarca de l'Anoia: Santa Maria de Clariana (c. 2651), Santa Maria de la Guàrdia Pilosa (c. 2652), Santa Maria de Montbui (c. 1), Sant Vicenç de Castellfollit (c. 2653), Sant Ponç de Pujalt (c. 2467).

17. Les titularitats de les parròquies associades a les capelles castelleres de Sant Miquel de l'Anoia són: Sant Pere d'Ardesa (c. 515), Sant Pere de Calaf (c. 2654), Sant Pere de Jorba (c. 2655), Sant Pere d'Òdena (c. 2656), Santa Maria de la Roqueta (c. 513), Santa Maria de Veciana (c. 526), Santa Maria de Montmaneu (c. 2492), Sant Cristòfol de Queralt (c. 511), Sant Miquel d'Orpí (c. 506).

18. *Catalunya Romànica*, vol. XIX, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 389-392.

19. Santa Maria de Clariana (c. 2651), Sant Jaume de la Guàrdia Pilosa (c. 2657) i Santa Coloma de Montbui (c. 2658).

capelles castelleres), ni sant Ponç, una dedicació poc habitual arreu de Catalunya.[20]

Hem documentat, a l'Anoia, altres tres esglésies dedicades a sant Miquel. La capella de la torre de Vilaclara, un cas atípic pel fet que la torre desenvolupa una construcció castellera que no va ésser un castell termenat. La *domus* de Badorc i el castell de l'Aleny, malgrat que tampoc van ésser termenats, van desenvolupar dintre dels seus termes una església parroquial, o sufragània, dedicada a sant Miquel.[21] Aquestes dedicacions poden correspondre a un desplaçament o trasllat de la possible advocació a sant Miquel des dels castells dels quals aquestes edificacions secundàries havien format part.

La línia castellera, a la qual hem dedicat el nostre estudi dins la comarca de l'Anoia, continua en direcció sud-est per les comarques de l'Alt Camp i l'Alt i Baix Penedès. Hem de fer constar, emperò, que no hem realitzat un inventari exhaustiu dels castells d'aquestes contrades, com en el cas de l'Anoia. Únicament hem cercat les capelles castelleres i les parròquies vinculades a 27 castells que, en anteriors recerques, havíem considerat part d'aquesta línia de fortificació contruïda al segle X i que tenia com a missió la vigilància del camí de Barcelona. La línia de fortificació constituïda pels castells del Penedès corresponia a la vigilància de l'antiga via romana que travessava aquesta comarca.[22] Aquests 27 castells de l'Alt Camp i el Penedès conserven 11 capelles castelleres, 8 de les quals estan dedicades a sant Miquel[23] i 3 a santa Maria.[24] Cal assenyalar que en 4 de les d'advocacions a sant Miquel, la cape-

20. ARCAT ens ha assenyalat l'existència de les següents esglésies amb l'advocació de sant Ponç: Sant Ponç de Corbera (Baix Llobregat, codi: 5), Sant Ponç de Sallent (Bages, c.: 613), Sant Ponç de Molers de Saldes (Berguedà, c.: 789), Sant Ponç de Tordera (Maresme, c.: 839), Sant Ponç d'Aulina (Garrotxa, c.: 1024), Sant Ponç de Martimar (Noguera, c.: 1133), Sant Ponç de Candell (Rosselló, c.: 1664), Sant Ponç de Prades (Anoia, c.: 2466), Sant Ponç de Pujalt (Anoia, c.: 2467).

21. Torre de Vilaclara (c.: 476), la *domus* de Badorc (c. 2622) i el castell de l'Aleny (c. 2623).

22. Comarca de l'Alt Camp: castells d'Alba, Selma, Selmella, Querol, Pinyana, Saburella i Montagut. Comarca del Penedès: castells de Castellvell de la Marca, Font-rubí, Gelida, la Granada, Mediona, Olèrdola, Pacs, Pontons, Sant Martí Sarroca, Subirats, Terrassola, Lavit, Foix, Secabecs, Banyeres, la Bisbal, Llorenç del Penedès, el Montmell, Marmellar, Santa Oliva.

23. Sant Miquel de Castellví de la Marca (codi: 251), Sant Miquel d'Olèrdola (c.: 263 i 317), Sant Miquel de Saburella (c.: 2663), Sant Miquel de Font-rubí (c.: 2666), Sant Miquel de Gelida (c.: 2667), Sant Miquel de Mediona (c.: 2669), Sant Miquel del Montmell (c.: 760), Sant Miquel de Marmellar (c.: 108).

24. Santa Maria de la Roca (c.: 2659), Santa Maria de Pinyana (c.: 2323), Santa Maria de Foix (c.: 253).

lla castellera i la parròquia estan en el mateix edifici.[25] Pensem que les seves titularitats mantenen una estreta relació amb el que hem trobat a la comarca de l'Anoia. Així com l'existència també d'una translació de la capella castellera a la nova població (com és el cas de Gelida), fet que es repeteix en altres castells de la Marca.[26]

Per concloure, direm que dels 78 castells estudiats, solament 28 conserven, o en tenim documentada, la capella castellera, la qual cosa representa una tercera part del total dels castells de la zona. L'advocació de 20 d'aquestes 28 capelles castelleres és a l'arcàngel sant Miquel. Això representa aproximadament tres quartes parts. Però tot i la relativitat quantitativa d'aquests valors numèrics, resultat d'una primera recerca molt localitzada i poc aprofundida documentalment, que no hem intentat estendre per totes les terres de la Catalunya Vella, hem de considerar la hipòtesi que l'advocació de sant Miquel era la majoritària en les devocions de l'estament guerrer d'aquesta Marca.[27]

Respecte als textos religiosos, hem d'assenyalar que la figura dels àngels apareix en diverses ocasions dins les Sagrades Escriptures. Aquests personatges prenen diverses funcions, entre les quals destaca la de missatgers o comunicadors dels mandats de Jahvè.[28]

D'altra banda, aquests éssers celestials també disposen del caràcter de protectors. Així ho podem llegir en el salm 34, 8 on diu: «Acampa l'àngel de Jhavè / entorn dels seus fidels, per protegir-los».[29] Serà precisament dins d'aquest sentit tutelar, on també es troba implicada la idea de defensor, i per tant el concepte de guerrer. Aquest apareix ja dins els primers llibres de l'Antic Testament, concretament a l'Èxode 14, 19 que diu: «L'àngel de Déu, que anava

25. Sant Miquel d'Olèrdola (c.: 263 i 317), Sant Miquel de Saburella (c.: 2663), Sant Miquel del Montmell (c.: 760), Sant Miquel de Marmellar (c: 108).

26. Sant Miquel del castell de Gelida (c.: 2667) i Sant Miquel de Gelida (església de nova planta).

27. Les capelles castelleres conservades en aquests 78 castells són un total de 28, la qual cosa representa un 35,89 % del total. D'aquestes 28, 20 són dedicades a sant Miquel, que representa un 71,42 % de les dedicacions i un 25,64 % del total conservat. Quantificar aquestes proporcions és perillós, però amb tot pensem que seria una casualitat, un atzar, que les capelles castelleres dedicades a sant Miquel es conservessin més que les capelles d'altres advocacions. En realitat, aquesta orientació és, segons el nostre criteri, vàlida i, per tant, hi ha a les capelles castelleres una devoció majoritària a favor de sant Miquel.

28. Dins l'Antic Testament els passatges on l'àngel pren el caràcter de missatger són: Gènesi 16 (7-13), 21 (17), 22 (11-15) i 28 (12); l'Èxode 3 (2) i l'Epístola als Hebreus 2 (2), entre d'altres.

29. Altres citacions on els àngels apareixen esmentats en el sentit de protectors són a l'Èxode 23 (20-21) i 33 (2), i a Nombres 20 (16), entre d'altres.

al davant de les tropes d'Israel, es posà al seu darrera [...]».[30] Una altra de les funcions d'aquests *guerrers de Déu* és la d'alliberar els cristinas. Dins els Actes dels Apòstols 5, 19, és un àngel el que els allibera de la presó: «Però un àngel del senyor, de nit, obrí les portes de la presó [...]». En el capítol 12, versicle 7, diu: «Tot d'una es presentà un àngel del Senyor, i una llum resplandí a l'estança. Tocà Pere al costat i el desvetllà tot dient-li: "Aixeca't de pressa!". I li caigueren les cadenes de les mans».

Totes aquestes connotacions referides als àngels en general, les trobem implícites en un dels arcàngels més populars i que té una de les personalitats més definides: ens referim a sant Miquel.

Es tracta d'un guerrer i cap de les milícies celestials[31] que ja apareix anomenat dins l'Antic Testament al llibre de Daniel.[32] En el Nou Testament el trobem en l'Epístola de Judes 9 on diu: «L'arcàngel Miquel, però, quan pledejava amb el diable i disputava sobre el cos de Moisès no s'atreví a donar contra ell una sentència injuriosa, sinó que digué: "que el Senyor et reprengui"». Però és a l'Apocalipsi on apareixen els episodis més coneguts de la seva història bíblica. Va ésser qui va dirigir el combat contra els àngels rebels i qui va matar el drac de set caps que volia devorar el fill de la dona vestida de Sol (Apocalipsi 12, 7).[33]

És a partir d'aquests textos que sant Miquel pren prestigi dins la història de l'Església. Els orígens del seu culte, cal situar-los a Orient vers el segle IV. A principis d'aquest segle, l'emperador Constantí va construir a Bizanci un *Michaelion*. A part d'això, tenim notícia de l'existència de diversos santuaris dedicats a aquest sant a Constantinoble. Pel que fa a l'Occident, és a finals del segle V quan s'introdueix el culte de sant Miquel al mont Gargano d'Apúlia (Itàlia).[34] D'aquí es

30. Vegeu també Nombres 20 (16) i 22 (23-35); Samuel II 24 (16); Daniel 3 (9-5) i 13 (59), i Josuè 5 (13-16), entre d'altres.

31. A partir d'aquesta funció de defensor del bé, és també l'encarregat de pesar les ànimes el dia del seu judici, és a dir, que es tracta de l'executor de la psicòstasi.

32. Llibre de Daniel 10 (13): «[...] però Miquel, un dels primers prínceps, ha vingut a ajudar-me». Daniel ens dóna encara una altra referència a 10 (20-21): «[...] i no hi ha ningú que m'ajudi contra aquests fora de Miquel, el vostre príncep, que em sosté i m'empara».

33. Apocalipsi 12 (7): «Mentrestant va esclatar una guerra al cel: Miquel i els seus àngels anaven a combatre amb el drac. També el drac amb els seus àngels va combatre, però no pogueren guanyar, i ja no van poder tenir més lloc al cel».

34. En aquest lloc de la península Itàlica és molt estesa la llegenda que un dia un toro es va esgarriar-se del seu ramat i va anar a parar al cim d'una muntanya. El seu propietari el va buscar, i en el moment de retrobar-lo li va disparar una fletxa enverinada, i aquesta es va retornar contra ell mateix. Aquest fet va portar que la gent del lloc interrogués el bisbe sobre l'esdeveniment. Aquest va recomanar un dejuni de tres dies, després dels quals l'arcàngel Miquel es va manifestar per explicar que havia estat ell qui va provocar que el toro aparegués al cim d'un turó, ja que aquest era el lloc on Miquel havia decidit establir-se i emparar-lo amb la seva protecció. (Santiago DE LA VORÁGINE, *La Leyenda Dorada*, vol. 2, Madrid, Alianza Forma, 1989, p. 64).

difon vers Irlanda, Anglaterra i la Gàl·lia,[35] des d'on s'estén per tot Europa. Dins la Catalunya medieval, el culte a l'arcàngel sant Miquel va ésser molt popular i estès. Aquest sant és ben característic de les esglésies construïdes en llocs elevats, sovint formant part d'edificacions castelleres o de monestirs.

En el cas dels castells, és ben lògica aquesta advocació atès que es tracta d'un sant protector, defensor i guerrer, característiques inherents als senyors dels castells medievals. Aquests erigien santuaris sota l'advocació de sant Miquel per tal de cercar la seva salvaguarda. És possible que existís també el sentit d'identificació del senyor del castell, com a responsable i cap dels seus vassalls, amb un sant Miquel, protector i cap de l'exèrcit celestial. Aquesta idea es justifica si pensem que el conjunt d'esglésies estudiades es troben situades en una zona de frontera amb contínues lluites i enfrontaments. Creiem que és precisament per aquesta raó que existeix un nombre d'esglésies castelleres, d'època romànica, sota l'advocació de sant Miquel a les comarques de l'Anoia, l'Alt Camp i l'Alt i Baix Penedès. És a dir, que hem de pensar en un sant Miquel guerrer, com a paradigma d'un tipus de població cristiana, que es troba en contínues escaramusses i també, sobretot, dels seus senyors responsables dels nuclis d'assentament.

35. Hem de recordar que en el segle VIII es va edificar a la zona de la Normandia el conegut conjunt del Mont-Saint-Michel.

L'ÀNGEL DINS DEL CORPUS D'ESMALTS ROMÀNICS *CHAMPLEVÉS* CONSERVATS A CATALUNYA. APROXIMACIÓ A LA SEVA FUNCIONALITAT I TIPOLOGIA[1]

MARIA TERESA MATAS I BLANXART

En convocar-se enguany a Cuixà les *Journées Romanes* sobre el tema de *Les anges et les archanges dans l'art et la société à l'époque préromane et romane*, ens va semblar interessant fer una petita aportació dedicada a l'estudi de l'àngel dins del món dels esmalts romànics *champlevés* conservats a Catalunya.[2] En aquest treball no pretenem dur a terme una anàlisi aprofundida i exhaustiva de cadascun dels temes en els quals apareixen àngels, sinó que només volem realitzar una aproximació tipològica d'aquests, i examinar quina és la seva funcionalitat dins d'aquestes escenes.

Existeix un conjunt d'àngels que trobem formant part d'escenes narratives del Nou Testament, com són els integrats en els temes de l'anunciació i la visitació de les tres Maries al sepulcre, així com d'altres pertanyents a l'Apocalipsi, com són el símbol de sant Mateu en el tetramorf i també la representació del sant Miquel matant el drac. La figura de l'àngel apareix, així mateix, formant part d'alguns episodis sense tenir un paper determinat en aquests. Es tracta dels que hem vist acompanyant escenes com la fugida a Egipte, la crucifixió, la incredulitat de sant Tomàs i els figurats al costat de la *Maiestas Domini*. A banda dels esmentats, hi ha una altra sèrie d'àngels que els podríem definir com *anònims*, ja

1. La limitació pressupostària va comportar l'exclusiva publicació a *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (vol. XXVIII, 1997) de les ponències, i no es van editar les comunicacions i altres aportacions dels assistents.

2. Vegeu M. Teresa MATAS I BLANXART, *Los esmaltes románicos champlevé en Cataluña, ss. XII-XIII. (Inventario y análisis de distintas categorías de estilo)*, Barcelona, Universitat Autònoma, 1987, 3 vol. [tesi doctoral].